

ВИЦОВЕ С НЕВЕРБАЛНИ КОМПОНЕНТИ

*...Nothing is more likely to kill a good
joke than a linguistic analysis.*

D. Crystal, 1997:62

1. Увод: дефиниция и функциониране

Като начална точка на нашето изследване приемаме речниковата дефиниция, че **вицът** може да бъде “кратък устен разказ с хумористичен обрат или хумористичен или смешен елемент в нещо, или нещо, казано или направено, за да предизвика смях” (ПАР 1992: 31), противопоставена на **анекдота** като “кратко повествование за интересна или забавна личност или инцидент” (ПАД 1992: 31). Терминологичното противопоставяне на **виц : анекдот, joke : anecdote** е за двете форми на битуване на жанра – устна и писмена.

2. Обектът на анализ в тази статия са събраните около 50 вица с невербални компоненти (жестове, мимики, фонация), които са част от текста на български език (ср. изследването им в съпоставителен руско-български план – Петрова, Ефтимова 2001, и с елементи на съпоставка и с английски – Петрова 2001). Заедно с вербалните елементи те са еднакво важни за изграждането и функционирането на текста. Тук нямаме предвид “артистичните” способности на разказвача, индивидуалната му невербална интерпретация на вица, а само невербалните компоненти, които участват в съдържанието и структурата на вица. Материалът е събран по **метода** на скритото наблюдение и участието на авторите в разговора като разказвачи на вицове с жестове, които стимулират комуникантите да разкажат подобни на разказаните им вицове. Отбелязваме определена корелация между възрастта на комуникантите и структурата на вица: възрастните много по-често разказват истории и смятат вицовете с невербални елементи за глупави и скучни, а децата – мини-диалози или гатанки.

За целите на нашата статия най-често прилаганата в научни изследвания методология за описание на невербалните средства в нашата

езиковедска традиция (Виденев 1979) е редуцирана и изменена. Устната реч не е транскрибирана. Представена е според правилата на писмената реч, за да се улесни рецепцията на вицовете. Подчертаваме думата (думите), синхронизирани с невербални компоненти, а в триъгълни скобки описваме жестомимичния комплекс. Не открихме вицове с невербални компоненти в писмена форма поради трудността да се “облекат” жестовете в думи. Всички примери са извлечени от фамилиарната или вулгарната ситуационна тоналност на езиковата употреба (по скалата на Ризел – Тарасов – Лендел, вж. Леонтиев, Сорокин, Тарасов 1977:194) .

Текстовете са класифицирани по структурен и тематичен принцип.

3. От формална гледна точка регистрираните текстове на вицове с вербални/невербални компоненти могат да бъдат разделени в две групи или **поджанрове**: 1) разказ; 2) мини-диалог – комплекс от въпроси и отговори тип гатанка. Много често вицовете от последния поджанр “са основани на употребата на специфично начало” (Кристъл 1997: 62). Нашите примери доказват, че това е много типично за детските вицове, които “в частност разчитат ограничен регистър на началната фраза или на фиксирана вътрешна структура” (пак там), като в примери 1, 2, 3, 4, където началната фраза е “Какво е това?”, съпроводена от жест. Отговорът също е с жестово оформяне.

Невербалният компонент (жест, мимика и фонация) е част от текста на вица. Има няколко типа вицове според употребата на вербални/невербални компоненти, корелацията помежду им, функцията на невербалните компоненти и степента на автономията им:

3.1. Невербалният компонент може да бъде синхронизиран с вербални компоненти и тяхната употреба е факултативна (по избор) в тези случаи. Ако невербалният компонент е употребен едновременно, той подчертава вербалния отрязък (пр.1, 2, 3). Отбелязваме двойна номинация чрез жест и дума (пр.10) или с звукоподражание, междуметие, свързано с действието (пр.6).

3.2. Невербалният компонент е синхронизиран с вербален и неговата употреба е задължителна, защото значението на вербалното описание на жеста е неясно или недостатъчно в повечето случаи. В повечето вицове (пр. 1, 2, 3, 4, 5, 13, 14) думата е показателно местоимение – “това”, “онова”, “така”, “толкова”. В някои примери жестът възстановява елиптичното изказване, изразено само чрез възклицание (пр. 6). Тук ефектът от вица е основан върху очакванията на слушателя, върху всекидневния опит и общите за комуникантите прагматични знания (пр. 1 – когато едно същество умира

обикновено като се обръща по гръб с вирнати крака, сравни фразеологизмите *хвърлям/ хвърля (също мятam, обръщам, навирвам) петалата*; пр. 2 – начинът, по който пълзи змията; пр. 3 – очите на охлюва са над главата; пр. 4 – начинът, по който отразява огледалото).

3.3. Жестът изпълнява ролята на илюстратор, пиктограф – “картинно изображение на предмета, за който се говори” (пр. 13) – (ср. обособяването на 5 групи речеви жестове: илюстратори, регулатори, адаптери, емблеми и афектори – Пронников, Ладанов, 1998: 122). Ситуацията, в която е поставен персонажът от вица (рибарят е с вързани ръце), го принуждава да прибегне до нетрадиционни жестове за показване на размер (ср. цит.съч., 184, където се посочва, че “рибарите-любители обикновено показват размера на уловената риба, отмервайки дължината ѝ по своята ръка”). В друг виц “се налагат” една върху друга две мерки за рибата: едната – действителната, другата – “самохвално-голямата”, и се разчита на наблюдателността на възприемащия вица, за да забележи шегата (пр.14).

3.4. Излишната дублираща употреба на жеста едновременно с думите създава комичния ефект от вица, нарушавайки очакванията на комуниканта.

3.5. Вицът се основава на несъответствието, противоположността между вербалните елементи във вица и невербалното “илюстриране, проиграване” на действието (пр.15). Наличието на противоречащи сигнали в динамиката на “лицедвиженията”, смесването на лицеви реакции и маски (Пронников, Ладанов 1998: 112), нарушаването на морфологията на “лицедвиженията” и синхронността в експресията на лицето (цит. съч.: 156) могат да доведат до озадачаване и неразбиране в процеса на комуникацията, и именно този ефект е използван в този тип вицове.

3.6. Вербалните компоненти описват ситуацията и участниците като ремарки в една драма. Текстът на вица съдържа само жестове, които заместват изказването (пр. 6, 11). Произношението, тонът и тембърът на гласа ни служат като негова характеристика, като “етикет” за идентификация на героя от вица – в самостоятелна употреба или в комбинация с жестове.

3.7. Жестът може да бъде използван като отпратка към участник във вица, като негово “невербално именуване” в следващите реплики без вербално да бъде назовано действащото лице. Освен това може да бъде използван като отпратка към ситуацията изобщо или към участник във вица, когато комуникантите знаят вече комичната история. Те си припомнят

смисъла на вица, благодарение на общото си знание, само чрез жест от него. Ние регистрирахме такава употреба във всекидневен разговор, когато K1 пита K2 за жена му, използвайки <жест 1> от пр. 11 и K2 отговаря вербално на невербалната номинация на личността. Това е интересно приложение на вица – без да бъде разказван, той участва като текст в ежедневните разговори и незапознатият с този виц и специфичното му участие в разговора би попаднал в “изолация” заради комуникативната си “неадекватност”.

4. Тематична класификация

Тъй като вицът винаги води било към конкретно събитие, към човек или към определена психологическа ситуация (Курганов 1997: 67), в корпуса от вицове, събрани от нас, можахме да очертаем икономическата и социалната ситуация, в която те играят определена роля за човешкото съзнание и носят типични конотации, свързани с настоящата ситуация (дори вицът патетично е наречен “будната съвест на народа” – Ст. Петрова, 1999, ср. заглавието на статията “Политическия виц – весело за днешното “невесело” – Григорова 1999) . Участниците във вица разчитат на общоизвестен стереотип, следват или разчупват един определен очакван модел на поведение и притежават някои типични особености: Иванчо (диминутив на името Иван) – хитър, остроумен, изобретателен; полицаи (приемник на милиционера) – глупав; “борец” (като нов социален феномен) – тъп, инфантилен, силен физически, но глупав, натрупал бързо състояние от престъпления; митничар – алчен, ненаситен, корумпиран (пр.5); габровец – остроумен, находчив, стиснат, практичен; животни – паяк, охлюв, орел, врабче, мида, риба и т.н. Често се използват някои национални стереотипи от фолклора (жабата често е вземана на подбив в народните приказки и поговорки на български – ср. приказките за жабата – омагьосани принц или принцеса, приказката за страхливия заек и жабите, за мишока и жабата, песничката за самохвалната жаба-кекерица, поговорките *видяла жабата, че подковават вола (бивола), и тя вдигнала крак; всяка жаба да си знае гьола* – ср. пр. 9).

Жестът може да е енантиосемен (пр. 7 <жест 3> в българската разговорна реч се употребява със значението “Колко съм умен!”), но в друга ситуация означава точно обратното “Ти си толкова глупав!” (пр. 7 <жест 2>).

5. Заключение

– Универсалните теми, механизмът на изграждане на вица и ефектът при възприемането му са общи както за вицовете с участието на невербални компоненти, така и за вицовете, доверяващи се само на вербалния код;

– Изключително важна за характеристиките на жанра на вица с неговите поджанрове е устната му форма на битуване, при това “мимиката и жестикулацията създават това, което се нарича “солта” (т.е. същността) на анекдота” (Шмельова, Шмельов 2001: 275);

– Невербалните компоненти могат да имат структуроорганизираща и смислопораждаща функция в текста на вица (изброени подробно в параграфи 3, 4);

– Бихме могли да отделим два езикови слоя: от една страна, това е речта на разказвача, описваща какво се случва, а от друга – речта на персонажите, които разказвачът последователно изобразява (вж. Шмельова, Шмельов 2001: 275);

– Има няколко степени на единство и съгласуване между вербалните и невербалните компоненти:

1) синхронна употреба на вербални и невербални средства: факултативна, дублираща, емфатична, контрадикторна;

2) компенсаторната им функция, където те са единствени “носители” на смисъла и влизат в ролята на номинативни единици;

– Наблюдаваната корелация между възрастта на комуникантите и жанра на вица е следната: поджанрът на мини-диалозите – гатанки е по-типичен за детската реч;

Психо- и социолингвистичният анализ в нашата статия може и да е убил вица, но се надяваме вицът да не е убил нашия анализ, а напротив – вицът беше негова основа и обект.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бихме искали специално да благодарим на Емануил Костов, аспирант по социолингвистика в Софийския университет “Св.Кл.Охридски” за помощта в събирането на материала и на Бончо Бонев, аспирант към Университета в Толедо, САЩ, за ценните критични бележки към текста на статията.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Пример 1. – Какво е това? <жест 1: протяга ръка пред гърдите с полусвити пръсти и длан нагоре, сякаш държи невидима ябълка или тенисна топка >

– Не знам!!! <жест и мимика 2 (факултативно): свива рамене и повдига вежди>

– Това, но умряло. <жест 3: ръката се завърта на 180° с дланта надолу, без да променя положението на пръстите>

Пример 2. – Какво е това? <жест 1: ръката бързо се изнася с рязко движение напред, пръстите са опънати и допрени, дланта е перпендикулярна на повърхността на земята >.

– Не знам!!! <жест и мимика 2 (факултативно): свива рамене >.

– Пияна змия, защото когато не е пияна, тя пълзи ето така <жест 3: ръката е в същото положение, като в <жест 1>, но ръката се движи постъпателно напред зигзагообразно>.

Пример 3. – Ти знаеш ли, какво е това? <жест 1: двете ръце са свити в юмрук и вдигната над главата, като се извършват въртеливи движения от китките на ръцете напред-назад >.

– Не знам!!! <жест и мимика 2 (факултативно): свива рамене и повдига вежди>

– Плачещо охловче, защото очичките му са над главата. <жест 1>.

Пример 4. – Какво е това? <жест 1: ръцете са свити в лактите пред гърдите, дланите са допрени една срещу друга хоризонтално, като пръстите симетрично се докосват – палец на лявата и палец на дясната ръка, показалец и показалец, и т.н., като дланите “пулсират”, допират се и се раздалечават ритмично, като пружина >.

– Не!

– Паяк, правещ лицеви опори върху огледало! <жест 1>.

Пример 5. Митничар отвел сина си на плуване. След седмица тренингот го моли да си вземе сина обратно.

– Защо? Нима малко ти плащам? – пита митничарят.

– Не, не е там работата! Всички деца плуват ето така <жест 1: ръцете са свити в лактите пред гърдите, прави кръгови движения от центъра

навън, дясната ръка – по посока на часовниковата стрелка, лявата – срещу часовниковата стрелка >, а вашият син плува ето така <жест 2: прави кръгове с ръцете в противоположна посока, отвън навътре, дясната ръка – срещу часовниковата стрелка, лява – по часовниковата стрелка. Забележка: в българската култура с такъв жест се обозначава алчен човек, който сякаш загребва всичко към себе си с ръце >.

Пример 6. Спрели тока, и запалили свещ в едно семейство. Но когато токът дошъл, никой не могъл да загаси свещта.

– Пф – пф ! <жест 1: опит да се духне свещта с горните зъби над долната устна + фонация 1: шумна струя въздух се изпуска на няколко пъти> – направил бащата.

– Пф – пф ! <жест 2: опит да се духне свещта с долните зъби над горната устна + фонация 1> – направила майката.

– Пф – пф ! <жест 3: свещта се духа с устни, изкривени наляво + фонация 1> – първото дете.

– Пф – пф ! <жест 4 свещта се духа с устни, изкривени надясно + фонация 1> – второто дете.

Извикали съседа.

– Тфу – тфу! <жест 5: плюва на връхчетата на палеца и показалеца на дясната ръка, другите пръсти са свити в юмрук и гаси въображаемата свещ>.

Пример 7. Двама младежи и млада дама пътуват в едно купе във влака. Момичето казва:

– Тук е задушно! Може ли да отворите прозореца?

Един от младежите дръпва дръжката на прозореца надолу <жест 1 (факултативен): ръката е свита в юмрук, свита в лакътя, се движи нагоре-надолу; Забележка: необходимо е да се знае, как се отварят прозорците на българските вагони > няколко пъти, но безуспешно. Вторият скача и с едно движение на ръката отваря прозореца <жест 2: – ръката е свита в юмрук, свита в лакътя под ъгъл 90°, прави рязко движение надолу, а после си показва мускула на ръката; Забележка: В българската култура такъв жест означава “Колко съм силен!”>. Момичето му благодари и го гледа с възхищение <мимика (факултативна)>. Първият решил да отмъсти, става, доближава се до аварийната спирачка и се преструва, че не може да дръпне ръчката <жест 1 (факултативен): ръката е свита в юмрук, свит в лакътя и се движи нагоре-надолу>.

Вторият става, дръпва ръчката и влакът спира. Първият показва ето така <жест 3: с показалеца на дясната ръка почуква по дясното слепоочие; Забележка: в дадената ситуация жестът е многозначен и може да означава “Трябва да имаш нещо и в главата си!”, или “Какъв глупак си ти!”, или “Колко съм умен!”>.

Пример 8. Бащата – китаец <жест 1: с показалците на двете ръце се дръпват ъгълчетата на очите нагоре>, майката – японка <жест 2: с показалците на двете ръце се дръпват ъгълчетата на очите надолу>, “Горкото дете!” <жест 3: с показалеца на лявата ръка се дръпва нагоре ъгълчето на лявото око, с десния показалец – ъгълчето на дясното надолу>.

Пример 9. Жабата отишла да се снима, но се оплакала, че устата и е прекалено голяма. Тогава фотографът я посъветвал да каже “Ко-о-онфитю-у-у-ур” <мимика 1: устните са закръглени за дълго произношение на [о] и [у]>. Но жабата казала “Ма-а-арма-а-ала-а-ад” <мимика 2: устните са широко отворени като за произношение на [а]>.

Пример 10. Орел лети <жест 1: ръцете са разперени встрани и се размахват плавно и бавно нагоре-надолу>. Пред него долина. Лети орел през долината <жест 2: едната ръка е протегната напред, а другата назад, ръцете се размахват нагоре-надолу>.

Пример 11. Синът (K1) се връща вкъщи, звъни на вратата. Баща му (K2) отваря вратата.

– K1 (без думи) <жест 1: дясната ръка е свита в лакътя, пръстите на ръката са съединени в снопче и в китката ръката е перпендикулярна на повърхността на земята, и бързо се разтърсва вляво-вдясно> (Забележка: когато информантът ни разказа този виц, ние не разбрахме веднага за какво става дума. Той ни обясни, че това е змия, движението на ръката напомня движението на гърмяща змия. K1 пита, вкъщи ли е жена му.)

– K2 (без думи) <жест 2: двете ръце описват движение, описано в <жест 1> една срещу друга; Забележка: информантът обясни, че бащата казва, че и двете са вкъщи – и неговата (на K2) снаха, и неговата жена (т.е. майката на K1 и жената на K1).>

Пример 12. Пациент при доктора.

– Докторе, имам склероза.

– Аз, за щастие, <жест 1: почуква с кокалчето на показалеца на дясната ръка по масата>, нямам склероза! Да, влез! (Забележка: информантът реши да обясни вица – лекарят кани някого, който уж почуквал на вратата).

Пример 13. Рибар се хвали: “Хванах ей то-о-олкова голяма риба !” <жест 1: разперва ръце встрани, невербален компонент 1: продължително произнасяне на [о]>. Приятелите му вързали ръцете, за да не се хвали толкоз. “Да, ама рибата имаше ей таки-и-ива очи !” <жест 2: с допрени китки на ръцете дланите се разтварят с разперени пръсти>.

Пример 14. Рибар се хвали: “Хванах е-е-ей така-а-ава риба !” <жест 1: дясната ръка е опъната напред, палецът и показалецът са плътно долепени – чрез палеца се отмерва показалеца, а другите пръсти са свити в юмрук, а с лявата ръка се сочи малко над лакътя на дясната ръка>.

Пример 15. – Мамо, децата ми се смеят, че имам квадратна глава.

– Не им обръщай, внимание, мама, те те лъжат! <жест 1: с дясната ръка се описва многократно прав ъгъл във въздуха, сякаш го гали по главата>.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Виденов, М. Към българската паралингвистика. – В: Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, 72.1 (1979), 3–94.

2. Григорова, М. Политическия виц – весело за днешното “невесело”. // Проблеми на социалингвистиката 6. Езикът и съвременността. Материали от Шестата международна конференция по социалингвистика, Шумен, 26-30 септември 1997. Международно социалингвистическо дружество, София, 1999, 400–403.

3. Дзелепов, В. Невербални аспекти на комуникативните интеракции. // Висше общовойсково училище “Васил Левски”. Научни трудове. Книжка № 51. Филологии – част II. Икономика. Велико Търново 1997, 238–245.

4. Колшански: Колшанский, Г. Паралингвистика. Москва, Наука, 1974.

5. **Кристал:** Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Second Edition, Cambridge University Press. 1997.

6. **Курганов, Е.** Анекдот как жанр. Санкт-Петербург, 1997.

7. **Леонтиев, Сорокин, Тарасов:** Леонтьев А. А., Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. Национально-культурная специфика речевого поведения. М., 1977.

8. **ПАР:** Penguin English Dictionary, Penguin Books, 1992.

9. **Петрова, К.** Анекдоты с невербальными компонентами (на материале русского, болгарского и английского языков). // Русский язык: исторические судьбы и современность. Международный конгресс. Москва. МГУ, 13-16 март 2001, Труды и материалы. Под общей ред. М. Л. Ремневой, А. А. Поликарпова. Изд. МГУ, 2001, с. 335.

10. **Петрова, К., А. Ефимова.** ...”Конфитюр”...”Мармалад”... (психолингвистичен анализ на вицове с невербални компоненти).// Майски четения на Факултета по Славянски езици, СУ “Св. Кл. Охридски”, София, 21-22 май 2001.

11. **Петрова, С.** Вицът – будната съвест на народа. // Проблеми на социолингвистиката 6. Езикът и съвременността. Материали от Шестата международна конференция по социолингвистика, Шумен, 26-30 септември 1997. Международно социолингвистическо дружество, София, 1999, 331–334.

12. **Пронников, В., И. Ладанов.** Язык мимики и жестов. Москва, Сполохи, 1998.

13. **Шмельова, Шмельов:** Шмелева Е., А. Шмелев. Рассказывание анекдота как русский лингвоспецифичный жанр.// Русский язык: исторические судьбы и современность. Международный конгресс. Москва. МГУ, 13-16 март 2001, Труды и материалы. Под общей ред. М. Л. Ремневой, А. А. Поликарпова. Изд. МГУ, 2001, стр.275.